

K institucionalizaci archeologického výzkumu a stavebně historického průzkumu v naší památkové péči

JIRÍ VARHANÍK

V souvislosti s naléhavou potřebou provádění záchranných archeologických výzkumů jakož i stavebně historických průzkumů (dále jen SHP) vyvstala potřeba určitého srovnání obou těchto disciplín z hlediska možnosti ovlivnění jejich průběhu v konkrétním případě příslušným orgánem státní památkové péče. Toto srovnání se jeví jako instruktivní zejména také proto, že u odborné veřejnosti přetrvává představa, že po metodické a institucionální stránce SHP zaostává v praxi státní památkové péče za archeologickým výzkumem.

Není zajisté sporu o tom, že archeologie je disciplína podstatně starší než SHP, přičemž archeologie byla po řadu generací přednášena na vysokých školách a její metodické postupy prodělaly dalekosáhlý vývoj.

Zde se ale zaměříme na srovnání archeologického výzkumu a SHP z hlediska platné právní úpravy a současné praxe státní památkové péče a na možná rizika vyplývající z těchto aktivit pro zachování kulturního dědictví.

Problematika archeologického výzkumu byla jako první u nás upravena zvláštním předpisem již v roce 1941.

Platná právní úprava archeologických výzkumů a nálezů je zakotvena v hlavě třetí zákona č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči. Povolení k provádění archeologických výzkumů vydává Ministerstvo kultury právnickým osobám, pokud mají k této činnosti předpoklady.

K aplikaci tohoto zákona v praxi je třeba konstatovat, že plošné nedodržování zákona v těchto případech, podobně jako v jiných oblastech státní památkové péče, nebylo způsobeno uvolněním státního dirigismu po roce 1989, ale paradoxně tkvělo pevně svými kořeny v době předcházející, charakteristické nedostatečným prosazováním a naplňováním nedávno předtím nově přijaté právní úpravy v roce 1987, čemuž předcházela obdobná situace za účinnosti předchozích předpisů.

Dobře to dokumentuje skutečnost, že hluboko do devadesátých let minulého století byla povolení k provádění archeologických výzkumů podle ust. § 21 odst. 2 zákona o státní památkové péči vydávána v rozporu se zákonem na základě souhlasu Archeologického ústavu ČSAV, resp. později AV ČR a nikoli ČSAV, resp. Akademie věd ČR.

Ohlašovací povinnost stavebníků ovšem často nebyla plněna zákonným způsobem výhradně vůči Archeologickému ústavu ČSAV, později Akademii věd, ale vůči místním oprávněným organizacím. U nich bývalo také provedení archeologického výzkumu stavebníkem objednáváno, ačkoli mu zákon takovou aktivitu neukládá, neboť z celé kon-

strukce tohoto institutu jednoznačně vyplývá, že návrh dohody by měl být předkládán výkopcem stavebníkovi. Nebylo výjimkou, že výzkum byl zahájen, aniž byla dohoda vůbec uzavřena. Formálně měl smluvní vztah mezi stavebníkem většinou charakter hospodářské smlouvy, a to i po zrušení někdejšího hospodářského zákoníku. V ní stanovená cena za provedení výzkumu se vždy neodvozovala od skutečných nákladů, stanovených zákonem, resp. jejich odborného odhadu. V souvislosti s těmito nedostatky pak nepřekvapovaly pokusy vybírat zhotovitele archeologického výzkumu podle předpisů o veřejných zakázkách, ačkoli o žádnou veřejnou zakázku přirozeně nešlo. Samostatnou otázkou představuje právní úprava povinnosti zákonem stanoveného okruhu stavebníků hradit tyto náklady a její, často velice svérázné, konkrétní aplikace v praxi.

Trvalým problémem, který ovšem není dostatečně vnímán vně tohoto oboru, je otázka včasného a úplného zpracování výzkumu, uložení a konzervace archeologických nálezů, jakož i finančního zajištění těchto aktivit.

Dostatečně nebyla řešena otázka koordinace činnosti oprávněných organizací, která po víceméně neúspěšném pokusu o zavedení organizační struktury „*archeologické památkové péče*” zůstala na poloviční cestě.

V praxi je tomu dodnes tak, že rozsah výzkumu je mnohdy limitován pouze technickými, časovými či finančními možnostmi a jinak v podstatě závisí především na úvaze jeho vedoucího. Závazná metodika v oblasti archeologie u nás neexistuje, pokyny pro zpracování nálezových zpráv mají charakter pouze interních předpisů obou archeologických ústavů AV ČR, přičemž nejsou identické. Nikterak není standardizována dokumentace výzkumu. Povinnost zpracování nálezové zprávy a její náležitosti nejsou nikterak obecně upraveny. V praxi také v řadě případů nálezová zpráva nebyla vyhotovena vůbec nebo jen ve zcela nevyhovující podobě.

Je dostatečně dobře známo, že v oblasti archeologických výzkumů se žádná kontrola metod, jakými se v konkrétním případě postupovalo, prakticky nevykonává a za současných podmínek si lze její výkon jen velmi obtížně představit. Přijetí určitého etického kodexu, z něhož by bylo možné dovozovat, kdy bylo v konkrétním případě postupováno metodicky správně a kdy nikoli, by jistě bylo možné, avšak pokud by tato pravidla nebyla sankcionována, nelze v nich spatřovat všelék na eventuální excesy. Řešení tohoto problému formou nějakého kontrolního mechanismu, který by mohl napomoci k objektivizaci předkládaných výsledků např. cestou obligatorního komisionálního hodnocení v různých fázích výzkumu, je velmi obtížné a legislativní pokusy k němu nesměřovaly, přestože by takové řešení patrně nejlépe vyhovovalo požadavku čl. 3 Úmluvy o ochraně archeologického dědictví Evropy (tzv. Maltské úmluvy) a odpovídalo by vžitým, avšak nikoli v praxi důsledně uplatňovaným zvyklostem. Následně lze ovšem kontrolovat provedení archeologického výzkumu skutečně důsledně vlastně jen formou revizního výzkumu, což v praxi není reálné, nehledě na to, že při záchranných výzkumech je nálezová situace obvykle odtěžena.

Nejnověji Maltská úmluva požaduje preferování nedestruktivních metod, ovšem archeologickým výzkumem se nálezová situace obvykle zničí a v rámci záchranného výzkumu, vyvolaného záměrem stavební činnosti, nepřichází její zachování zpravidla v úvahu. Okolnosti provedení archeologického výzkumu tedy bez nadsázky závisí, nebereme-li úvahu rozličné vnější faktory, především na odpovědnosti a erudici jeho vedoucího, přestože nálezová situace je výzkumem zpravidla nenávratně zničena či poškozena.

Pokud došlo k uzavření dohody mezi výkopcem a stavebníkem, orgán státní památkové péče již následně prakticky nemá možnost průběh výzkumu ovlivnit.

Obnova nemovité kulturní památky nebo památkově chráněné stavby je upravena v ust. § 14 cit. zákona, přičemž SHP může hrát závažnou roli. Provedení SHP ovšem nemusí vázáno na stanovení podmínek obnovy.

Z konstrukce ust. § 14 zák. č. 20/1987 Sb. vyplývá, že k obnově nemovité kulturní památky budou obvykle vydána nejméně dvě závazná stanoviska, aniž by však šlo o dvojí rozhodování v téže věci. Ust. § 9 odst. 4 d) prováděcí vyhlášky č. 66/1988 Sb. zmocňuje orgán státní památkové péče stanovit v závazném stanovisku v rámci základních podmínek provedení nezbytných výzkumných a průzkumných prací. To znamená, že i provedení SHP, přičemž v případě potřeby provedení hloubkového SHP lze touto cestou přesně stanovit i rozsah sondáže.

Ust. § 14 odst. 7 cit. zákona stanoví, že přípravnou a projektovou dokumentaci obnovy nemovité kulturní památky nebo stavby, stavební změny nebo udržovacích prací podle ust. § 14 odst. 2 cit. zák. vlastník nebo projektant projedná v průběhu zpracování s odbornou organizací státní památkové péče z hlediska splnění podmínek závazného stanoviska podle odstavců 1 a 2. Při projednávání poskytuje tato organizace potřebné podklady, informace a odbornou pomoc. Ke každému dokončenému stupni dokumentace je zpracováno písemné vyjádření jako podklad pro závazné stanovisko orgánu státní památkové péče. Zákon tedy jednoznačně předpokládá zpracování projektové dokumentace až po vydání závazného stanoviska podle ust. § 14 odst. 1 a 2 cit. zákona a na základě jím stanovených podmínek podle ust. § 14 odst. 3 cit. zákona. V rámci postupu podle ust. § 14 odst. 7 zákona tedy jak Národní památkový ústav, tak příslušný orgán státní památkové péče mohou a jsou vlastně povinny s výsledným elaborátem SHP pracovat. Náležitosti elaborátu SHP obsahuje metodika, jejíž dodržení může orgán státní památkové péče v podmínkách závazného stanoviska požadovat, ať již bude zhotovitelem průzkumu kdokoli. Tímto po formální stránce poměrně jednoduchým způsobem lze dosáhnout zohlednění výsledků SHP v připravované projektové dokumentaci, ale pochopitelně i ověření úrovně SHP, přičemž případné pochybnosti lze celkem snadno konfrontovat se skutečností prohlídkou stavby. Vzhledem k nárokům, kladeným na úroveň správního řízení platnou procesní úpravou, zakotvenou v zákoně č. 71/1967 Sb. o správním řízení, se správní orgán při zjišťování skutečného stavu věci zkoumání těchto otázek nemůže vyhnout, neboť pak by nebylo zaručeno, že jeho postup je v souladu s účelem zákona o státní památkové péči a zároveň s ust. § 14 odst. 3 cit. zákona, které výslovně stanoví povinnost vycházet ze současného stavu poznání kulturně historických hodnot. Z tohoto ustanovení pak lze snadno odvodit také potřebu aktualizace starších SHP, pokud jejich záběr již zcela neodpovídá současnému stavu poznání.

Nástroje obsažené v ust. § 14 cit. zákona tedy umožňují zajistit zpracování SHP, stanovit jeho rozsah, uložit povinnost strpět jeho provedení, předložit výsledný elaborát, tento elaborát konfrontovat se skutečností – tedy ověřit jeho věrohodnost – a na základě zjištěných skutečností případně korigovat projektovou dokumentaci obnovy. Základní problém je v tom, že tyto možnosti nejsou v praxi dostatečně využívány a v některých případech je projektová dokumentace obnovy zpracovávána, aniž byl SHP proveden, nebo pokud se tak stalo, k jeho obsahu nepřihlíží. Za obzvláště zcestné je třeba považovat takové postupy, kdy je se souhlasem orgánů památkové péče připravována celková rekonstrukce bez kvalitního zaměření stavby.

Ze srovnání uvedených aspektů obou disciplín průzkumů vyplývá, že přes již tradičně poměrně podrobnou právní úpravu v případě archeologického výzkumu neexistují nástroje, jak rozsah a úroveň provádění tohoto výzkumu spolehlivě korigovat a kontrolovat, přestože nálezové situace výzkumem nenávratně zanikají.

Naproti tomu, přestože není SHP jako takový v platných předpisech explicitně zmíněn a v případě jeho provádění není kulturní památka nikterak fyzicky dotčena, nicméně přesto jde o transparentní a kontrolovatelný proces, přičemž s výsledkem průzkumu je správní orgán zmocněn pracovat, stejně jako provádí jiné důkazy. V případě potřeby provedení hloubkového SHP může orgán památkové péče přesně stanovit rozsah sondáže. Problémy v praxi spočívají především v nedostatečné zkušenosti a omezených schopnostech mnohých pracovníků státní památkové péče, kteří zpracování SHP nepožadují, a pokud byly pořízeny, nevyužívají v nich obsažených informací.

Institucionalizace SHP v rámci současné památkové péče je tedy na neporovnatelně vyšší úrovni než je tomu u archeologických výzkumů. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že míra odpovědnosti archeologa při provádění terénního výzkumu je nepoměrně větší, než je tomu u autora SHP, neboť jeho zásahy jsou až na výjimky nevratné, zatímco výsledek SHP lze revidovat. Přestože se při provádění povrchového SHP do hmotné podstaty stavby nezasahuje vůbec, je třeba usilovat zejména o to, aby se skutečný obsah problematiky SHP neomezoval na nesporně potřebné, ale poněkud exkluzivní a akademické diskusní pole zainteresovaných odborníků, ale aby se práce se SHP (jakož samozřejmě i s výsledky jiných průzkumných a výzkumných prací) stala jedním z běžných pracovních postupů naší státní památkové péče. Je tedy zásadně nezbytné klást zvýšené nároky na pracovníky státní památkové péče na všech úrovních, nikoli formálním způsobem na zpracovatele SHP.

Poznámka: Příspěvek je upravenou částí článku „Stavebně historický průzkum v současné praxi památkové péče“ ze sborníku *Dějiny staveb* 2003

Literatura

- Macek, P. 2001: Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum, Státní ústav památkové péče, Praha, 2. vyd.*
- Sklenář, K. 1988–1990: Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích, Památky a příroda 13–15, 206–210, 279–283, 469–472, 528–532; 22–24, 150–154, 334–341, 409–413, 584–588; 13–18, 146–151, 405–409, 595–601.*
- Varhaník, J. 1999a: K právní úpravě archeologických nálezů a výzkumů, Správní právo 6, 337–356.*
- 1999b: Úroveň dodržování zákona č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči od roku 1989, Sborník statí o kultuře v České republice po roce 1989, Ministerstvo kultury, Praha.
- 2001: K uvádění obsahu maltské úmluvy do praxe, *Archeologické rozhledy* LIII, 588–591.